

ПОВРАТАК ЗАБОРАВЉЕНИХ ЈУНАКА

Књижевна дела, као и њихови аутори, имају своје судбине. Оне могу бити срећне, блиставе у своје време и славити пишчев дар. Могу бити обичне, или краткотрајне, недоречене и нејасне. Дела могу чамити на полицама библиотека у свом времену, узалуд чекати читаоце, или, пак, заблистати, али после стреловитог успона и нестати са књижевног неба. Књиге могу бити несхваћене; на неке се заборави као да никад нису биле написане, а некима се изгуби сваки траг. Неке се, каквим чудом, појаве после много година.

Једна таква књига је пред нама. Мини-роман за децу од дванаест прича под називом „Верина открића“ објављиван је у „Политици за децу“ у наставцима, од априла до јула 1931. године. Сва је прилика да је био веома радо читан – јер тако код нас још нико није причао. Али, за дивно чудо, ова *открића* никада се нису појавила у некој књизи. И не само то. Никад их нико више није споменуо. А то је необично, јер до тада у савременој српској књижевности за децу није било гласа који би говорио тако слободно, подстицао на бунтовништво и уносио потпуно нове теме и моти-

ве у књижевна остварења. Како је могуће да ни њихов писац, извесни Чика Аца, нити било ко други, није пожелео да их уобличи, заузда корицама књиге, онемогући им да се распу и поклони деци на читање?

Судбина ових прича хтела је да се на њих временом сасвим заборави. А тако је одлучио и њихов родитељ, Чика Аца, који их је посветио деци при крају једног релативно срећног времена за којим ће наступити неко сасвим другачије, турбулентно и тешко, ратно доба, које ће, опет, сменили једно у свему ново време са неким другим тежњама и интересовањима. И тако ће Чика Аца, који је живео још педесет година после њиховог објављивања у периодици, очигледно сматрати да није добро да ове приче врлудају по том несигурном времену и намерно их препустити забору.

Случај му је помогао у томе. Када је први пут потписао ове делове романа, учинио је то, вероватно, за њега уредник, Брана Цветковић, поштујући обичаје тога времена. Тада се сматрало нормалним да се писци за децу потписују хипокористиком, почевши још од Чика Јове Змаја, па преко Тетка Дане – Данице Бандић, Чика Бране – Бране Цветковића, покретача и уредника „Политике за децу“, до многих других. Писци (и уредници) издвајали су на овај начин свој рад за децу од онога за одрасле. Андра Франичевић био је Чика Андра, Стеван Бешевић – Чика Стева, Јуриј Офросимов – Чика Ђура, Коста Степановић – Бата Коста, и тако, редом. Сви писци потписивали су се на овај начин, сем Десанке Максимовић, која је изабрала иницијале. У ту

поворку уписао се и Чика Аца 9. априла 1931. године, једини Александар у књижевности за децу тог времена.

Када су се, после више наставака, завршиле Верине необичне пустоловине, већ следећег четвртка, у „Политици за децу“, Чика Аца је свој псеудоним могао заменити новим, звучнијим и оригиналнијим – „Аскерланд“, као да је једва дочекао да се ослободи оног уобичајеног. Тада се, из истог пера, појавила у наставцима чувена поема „Подвизи дружине Пет петлића“. А кад је њу завршио, Аскерланд ће објавити песме „Како је кит дошао до Станимировог новца“ и „Сантатузин папагај“. Било је то у новембру 1931. године и тиме се сарадња овог писца са „Политиком за децу“ завршила не само за ту годину, већ и за многе које ће доћи после ње. Временом нико више није доводио у везу Чика Ацу и Аскерланда и приче су пале у заборав.

Али, поменутих дванаест прича носи обележја Аскерландовог стила који га је учврстио на месту зачетника савремене српске књижевности за децу. Даница Бандић суверено је владала прозом за децу између два рата, али њено стваралаштво још носи карактеристике старог времена. Одлични писци, уз Јелену Билбију, Гвидо Тартаља и Десанка Максимовић, у то време полако, али сигурно, упловљавају у воде књижевности за децу. Алекса Микић јавиће се тек песедетих година са темама из рата. Има писаца који у „Зорици“ објављују своје радове, али су они далеко испод вредности горепоменутих. Другим речима, ниједног тадашњег писца (осим Александра Поповића, који је у то вре-

ме био у својој другој години живота) нису красиле наведене литерарне особине.

У години у којој је из броја у број писао за „Политику за децу“, Аскерланд је под својим именом и презименом, као авангардни писац, сарађивао са часописом „Надреализам данас и овде“. Те године није објавио ниједну књигу, што вероватно упућује да је овај предак користио за припрему нечег другог што је припремао. До 1931, он је сарађивао са часописима: „Путеви“ и „Сведочанства“, објавио роман „Корен вида“ и књигу „Ако се још једном сетим или начело“. Године 1930. постаје један од оснивача београдске групе надреалиста и потписник његовог Манифеста. Уз Марка Ристића и Душана Матића, уређује и алманах „Немогуће“. Поред поезије, до тада је објавио и сценарио за филм „Љускари на прсима“. После Другог светског рата, овај књижевник посветиће се филму у великој мери, али ће својим радом остати и заговорник стварања модерне књижевности за децу преко учешћа у раду новог часописа „Змај“, у чијем ће уредништву бити од првог броја. За децу ће, колико је познато, написати још и поеме: „Сан и јава храброг Коче“ (1957) и „Момак и по хоћу да будем“ (1970). Читаоци су се, вероватно, до сада досетили да је име овог књижевника Александар Вучо.

*

Пре неколико година, писац ових редова набасао је на причу „Лажљиви пајац путује“ захваљујући електронској

верзији „Политике“ коју је направила Народна библиотека Србије. Тај наслов у подлистку за децу од 7. маја 1931. био је веома привлачан и позивао је на читање. Радознали читалац најпре је погледао потпис аутора, а извесни „Чика Аца“ није открио много. Зато је читалац прочитао причу и насмешио се. „Гле, Александар Вучо“, помислио је и одштампао причу која је једва била читљива. Та прича је просто мамила да се препише и појави у неком од садашњих часописа за децу. Али требало је бити сигуран у оно што се тврди, па читалац није могао томе да приступи јер докази морају бити јачи од уверења. Тек после доста времена почео је даље да тражи, што није једноставно као што изгледа, будући да подлистак за децу „Политике“ није увек био доступан ни у електронским верзијама. Временом, међутим, показало се да тих прича има још, па је читалац – детектив почео да улази у траг овом књижевном псеудониму у распону од неколико година. Тада је, на своје велико изненађење, схватио да је прича о пајацу само део веће целине под називом „Верина открића“, пронашао укупно дванаест целина и утврдио да се писац јавља и даље, без паузе, са другим остварењима. Оне представљају мини-роман о авантурама девојчице Вере достојан данашњег читаоца. И што је најважније, ово откриће значајно је за историју српске књижевности као прво и једино прозно Вучово дело за децу. Из њега се јасно види да је превратничка поема „Подвизи дружине Пет петлића“, на свој начин, проистекла из њега.

Већ у овој раној Вучовој прози појављују се мотивски и тематски кругови карактеристични за његово касније стваралаштво за децу. Богати и неочекивани, модерног израза, они су веома занимљиви и разноврсни, неспутани било каквим оградама, смели. То су светови оформљеног, комплексног писца и песника који познаје светску литературу за децу. Они су бајковити, али и те како представљају и свет модерног детета. А дете које Вучо описује, отворено је за доживљаје, радознано, бунтовно и своје. Оно је самостално и не воли да га кроте. Дете је личност и писац ту личност уважава. Вучова хероина ће понекад доћи у сукоб са одраслима, али ће углавном настојати да испуни оно што се од ње тражи у срећној и добростојећој породици која има услова да јој пружи, такорећи, све.

Главну јунакињу, девојчицу Веру, ословљавају са „госпођице“, а она сама говори на начин добро васпитане деце, пробраним речником. Она по свом изгледу личи на своју маму – елегантну госпођу из високих друштвених кругова, и има послугу. Њене патње, које настоји да превазиђе несташлуцима и изливима понекад лажних суза, изазивају досада кишних дана, жеља за неспутаном игром и радозналост. Не постоји несрећа изазвана сиромаштвом, људским патњама и неправдама, тегобношћу живота, који ће у раној послератној књижевности бити у првом плану. Ликова као што је Вера није било ни до тада у нашој књижевности за децу, а у скорој будућности биће их још мање јер се доласком Другог светског рата мењају епохе и требаће много

времена да се опет успостави благостање у коме је живела Вучова јунакиња. Другим речима, Вера је срећно дете. Њен дух је отворен и за игру и за учење. А свет њене маште практично нема граница. Зато и ликови који долазе у додир са њом морају бити необични.

Сем верног пријатеља, пса Шапе, који Веру прати у авантурама, то су страшни, лукави паук – слуга старе корњаче, наследнице богате грофице, па један прачовек и његов пријатељ гигантосаур, заостао из праисторијског доба, својеглави месец, затим број три, и колибри што се укрцао на брод са познатом глумицом и дошао да га фотографишу како би девојчица могла да га стави у албум са сличицама. Ту је и лажљиви пајац који је измислио путовања да прикрије своје неславно дуго одсуство, па и веселе сузе што су помогле Вери да избегне шетњу са досадном тетком. И њена сопствена сенка одвојила се једног дана, све у тежњи да спозна велику тајну, па јој се слобода допала и није више хтела да се врати.

Сви ови ликови добро се осећају у фантастичном окружењу, било да се у њега улази преко сна, игре или баштенске оgrade. Они су дечја надоградња једноличне свакодневице, нешто што је драгоцено, што обogaћује суморна кишна поподнева. То су излети у непознато и необично, неочекивано, а понекад и страшно. Често су ова маштовита путовања у којима дете учествује испреплетана не само новинама у тадашњим научним сазнањима, већ и опасним доживљајима који прете да се трагично заврше. Спознаје о

свету не штеде главну јунакињу а њена радозналост и брзо-плетост имају своју цену, која је, у крајњој линији, цена одрастања.

Прича „Тајанствена кућа и Верина сенка“ прави је трилер. То је фантастика са снажним елементима хорора. Сличне карактеристике имају и приче „Месечева подвала и гигантосаур“ и „Паметни гуштер“. „Сапун самоубица и дрбљива риба“ има елементе праве ониричке фантастике, готово некоришћене у уметничкој књижевности за децу код нас. Приче су духовите; хумор је њихов важан зачин, а постоје и излети у друштвену сатиру, као у „Уображеним бубама“.

Све су то, уосталом, елементи надреалистичког поступка, какви ће се касније појавити у главном Вучовом делу за децу, поеми „Подвизи дружине Пет петлића“. И ту се јављају фантастичке визије, сан и бекство од реалности. Стих поеме је слободан. Карактеришу је хумор, арго, те љубавна нота. Бунтовност Вучових дечака и решеност да се, логички гледано, безизгледна акција спасавања девојчице из интерната заврши успешно, уз Вучове ставове о деци као личностима, суштински одражава и принципе покрета. Поема заправо слави победу надреалистичких идеја неколицине „Петлића“, а садржи и извесне аутобиографске елементе, те алудира на неслагања са властима и Црквом. Зато је она пуна симболике и логички се уклапа у праве преокупације овог писца. То ће се још боље видети 1933. године, када дође до првог самосталног издања ове поеме. Тада јој је додат борбени завршетак, кога у „Политици за децу“ нема, а

Душан Матић написаће предговор, текстове које назива „објашњењима“ и направити фото-колаже, што директно кореспондирају са тадашњим европским уметничким тенденцијама. Провокативни фото-колаж „Садашњост и будућност детета“ бечке уметнице Фредерике – Фридл Дикер из 1930. несумњиво је подстакао Матића да сличним остварењима обогати ово издање.

Мотиви бунтовништва, бежања, предузимања безизгледних акција појављују се већ у „Вериним открићима“. Сваки од јунака делатан је и има иницијативу. Дете, његова сенка, број три, сапун, пајац, ћопави коњ или било ко други, хоће да буде господар своје судбине. Дете хоће да посегне за месецом и да му прочита лекцију што се стално губи и премешта, број три не жели да остане у задатку у коме му није место, већ полеће да изброји звезде, сапун ће се радије бацити у воду него чекати да га троше мало-помало, сенки се допала слобода и неће да се врати својој власници, пајац бежи јер је пожелео да упозна свет, и томе слично, коњ хоће да помогне другима у невољи. Живот је пун дивних могућности и сваки од јунака жели да их упозна. Спремност да се свет открије огромна је и незадржива. Зато ограде и норме доброг васпитања и уобичајеног понашања одраслих не одговарају увек дечјем свету. Укалупљивања сваке врсте сметају јунацима и представљају препреке које они неустрашиво желе да превазиђу по сваку цену. Уз преношење одређених научних сазнања, то ће, уједно бити и основни покретачки мотиви ове прозе.

Вучо је и у „Верина открића“ убацио две песме. Прва, под називом „Зимзелена змија“, коју рецитује паметни гуштер, звани Жућкасти Петопечатник, веома је необична од наслова до последњег стиха. Створење о коме је реч животињама загорчава живот и крије се испод слоја дебелог зимског покривача од опалог лишћа и снега. Ова сподоба, за коју никад нико није чуо, узрок је велике глади. Много више од тога не сазнаје се, али читалац и данас остаје збуњен пред описима зимских пејзажа натопљених атмосфером страха, с једне стране, и пред свешћу да се песник игра не би ли забавио децу, без икаквог устручавања, с друге стране. Каламбури које ствара, необичне слике, поигравања римом и звуковним асоцијацијама делују бравурозно. Прави смисао песме, међутим, измиче – осим што можемо рећи да тајанственост и противуречност леже у њеној суштини.

Друга песма, без наслова, саставни је део приче „Месечева подвала и гигантосаур“. И она се уклапа у прозни текст јер је у доколици певуцка гигантосаур лично, а присећа је се његов пријатељ, прачовек, обраћајући се малој Вери. И веселија је од претходне, али се и она игра са могућностима датим огромним створењима која себи могу дозволити све, па и да прогутају део пејзажа, послуже се дрвећем као чешагијом, или се поиграју звездама. У њој прави смисао лежи у поигравању не само садржином, већ и формом песме и жељом да својом необичношћу забави дете. Стога су обе ове песме у нашој књижевности неупоредиве.

Песме „Сантатузин папагај“ и „Како је кит дошао до Станимировог новца“ носе атмосферу појединих прича у „Вериним открићима“. Обе имају социјални карактер и представљају директну критику високих слојева који себи могу да дозволе све што пожелеле, а истовремено се ружно понашају према онима који су им потчињени и презиру сиромашне. Прекоокеански брод и један отмени хотел стецишта су окупљања таквог света и згодно место да се у њему догоде неочекивани догађаји какви су освета једног кита или бекство малог папагаја који је повод великој муци особља хотела. Истовремено, оне су иронијски интониране и хуморне. Обе карактеришу исто версификаторско умеће, велика лакоћа и енергија с којом песник пева, необична поређења и друге стилске фигуре, и наравно, необичност ситуација на нивоу чуда.

Ове песме биле су читане и утицале су на стварање појединих наших писаца. Примера ради, извесне Диклићеве поеме, као што је „Плави кит“ из његових „Дунавских балада“, најдиректније су везане за овај део стваралаштва Александра Вуча.

Велика је срећа што смо у прилици да после 86 година поново читамо Вучов заборављени мини-роман и вратимо се његовим поемама. Истовремено, то је и прави начин да обележимо 120. годишњицу рођења оснивача савремене српске књижевности за децу.

Гордана Малетић